

O SCURTĂ PREZENTARE A HĂRȚILOR DIN COLECȚIA MUZEUL MUNICIPIULUI BUCUREȘTI DIN PERSPECTIVA CONSERVARII

Roxana Diaconu

Restaurator carte veche, hartă, document

În cadrul Muzeul Municipiului București, cea mai mare parte a hărților introduse în componența unei colecții aflate în depozitul Cesianu din Calea Victoriei nr. 151 precum și o parte din planurile moderne și contemporane, mai mică ca pondere, se află la biblioteca muzeului din str. I.C.Brătianu nr. 2.

Colecția de hărți din Casa Cesianu (la care mă voi referi în acest articol) cuprinde aproximativ 2000 de lucrări, majoritatea hărți moderne și contemporane.

Din cadrul aceleiași colecții fac parte aproximativ 150 de hărți vechi (sec. XVI – XVIII).

Cum au ajuns ele în muzeu?

Din anul 1926, odată cu înființarea muzeului, a început și preocuparea pentru strângerea colecțiilor. Anul 1929 a fost un moment crucial în ceea ce privește constituirea patrimoniului.

O parte din hărți au fost achiziționate iar o altă parte sunt rezultatul unor donații. Ambele forme au continuat până astăzi. Unele hărți au intrat în muzeu având o stare bună de conservare, altele într-o stare precară.

Pentru a înțelege variația tipurilor de degradare întâlnite la hărțile din colecția noastră, voi prezenta succint mai întâi critica externă a hărților ce compun această colecție.

Din punct de vedere al teritoriilor reprezentate, cu mici excepții, colecția este unitară. Ea ocupă zona Europei și în special cea de sud-est pentru perioada sec. XVI – XVIII, iar pentru perioada modernă și contemporană predomină hărțile cu referire la România, la București și în special planuri cadastrale ale orașului.

Putem face o clasificare a acestor hărți, după tehnica de imprimare, după cromatică sau după timpul apariției.

1. *după tehnica de imprimare (mă refer la hărțile vechi) sunt:*

xilogravuri (gravuri în lemn). În aceasta tehnică sunt realizate la hărțile germane și la o hartă austriacă „*Moldoviae Finitimar*”, a lui *G. Reicherstorffer*.

gravuri în metal (majoritatea hărților vechi sunt realizate în această tehnică).

În ce privește hărțile moderne, acestea sunt realizate în *tehnica tiparului*.

2. *dupa cromatică sunt:*

Hărți necolorate (majoritatea hărților din sec. al XVI-lea)

Hărți cu ancadramente sau granițe marcate color. La hărțile din sec. XVII întâlnim atât gravuri necolorate cât și cele care au cartușe sau granițe marcate color. Tot în această perioadă încep să apară hărți care au anumite teritorii și ape colorate.

Hărți colorate. În sec. al XVIII –lea ponderea gravurilor colorate este mai mare decât a celor necolorate .

Hărți realizate în tipar policrom. În sec. al XIX-lea și al XX-lea majoritatea covârșitoare a hărților s-au realizat în tipar policrom.

3. *după timpul apariției voi înparți colecția în 3 perioade în funcție de schimbările ce au loc în procesul de fabricare al hârtiei:*

Hărți din perioada 1550 – 1680.

Hărți din perioada 1680 – 1840

Hărți aparute după 1840

Cele mai vechi hărți din colecția muzeului datează din secolul al XVI-lea. Cea mai veche hartă este “Polonia și Ungaria”, a lui Sebastian Munster, a cărei datare aproximativă este 1554. Din aceeași perioadă, în colecția noastră se mai găsesc și hărți realizate în Olanda, la *Antwerp* cel mai cunoscut este Abraham Ortelius; la *Ámsterdam* au realizat hărți mai mulți cartografi ca: G.Mercator, familia Blaeuw, Gerard de Jode, Ioanes de Ram, Jan Jansson, Visscher etc.; în Austria, la *Viena* au lucrat Sambucus, W. Lazius și G.Reicherstorffer iar în Germania, la *Basel* de același S. Munster.

De ce am menționat acest lucru? Pentru că în Țările de Jos – fabricarea hârtiei manuale a început în secolul al XVI-lea; putem deduce că hărțile realizate de cartografi care au lucrat la *Amsterdam* și *Antwerp* foloseau o hârtie realizată local.

Hărțile realizate în Germania și Austria au folosit hârtii importate, cel mai probabil din Olanda sau Italia care aveau deja o tradiție în fabricarea hârtiei.

Deși hârtia este produsă în centre diferite (analizând după hărțile din colecția MMB) calitatea ei este asemănătoare: o hârtie mai groasă, rezistentă și bine înțeleasă.

Dacă analizăm hărțile după centrele în care au fost realizate acestea vom observa că proporția de 20% a lucrărilor degradate (pentru această perioadă) se păstrează, ceea ce ne duce la concluzia că materia primă și metodele de fabricare erau asemănătoare în diferite centre de prelucrare a hârtiei.

În ceea ce privește tehnica, așa cum am amintit mai sus, hărțile germane sunt realizate prin metoda xilogravurii pe când cele olandeze sunt realizate prin gravarea cu dăltița în placa de metal. Hărțile austriece din colecția noastră sunt în majoritate gravuri în metal, excepție făcând harta lui Reicherstorffer realizată la Viena în tehnica xilogravurii “*Moldoviae Finitimar*” (1599) și care prezintă o imprimare de o calitate mai slabă.

Calitatea și acuratețea gravurilor depășește pe cea a xilogravurilor.

Toate hărțile aflate în colecția muzeului din perioada 1680 – 1840 sunt realizate în tehnica gravurii în metal.

Față de perioada precedentă, hărțile sunt în număr mai mare. Pe lângă centrele amintite mai sus, apar altele noi din care amintim Parisul la care au lucrat cartografi ca De L' Isle, N. Sanson, J. Chiquet, Bonne, etc.; în aceeași perioadă la Londra lucra Samuel Dunn, C. L. Thomas; la Augsburg sculptorul C. Berey realizează și hărți iar la Norimberg au lucrat cartografi ca Sandrart și familia Homann.

Pe lângă aspectul decorativ care le înfrumusețează făcând din ele adevărate opere de artă în această perioadă se observă înmulțirea hărților colorate de mână cu ancadrame tot mai elaborate, unele însoțite de scene colorate.

După 1840 hârtia manuală cu fibră lungă a fost înlocuită din cauza crizei de materie primă cu hârtia din pastă mecanică și apoi din pastă chimică. În acest fel, a început să se folosească pe scara largă lemnul.

Sortimentele de hârtie pe care le găsim ca suport cartografic în colecția noastră sunt variate. Multe sunt realizate pe hârtie velină, altele pe hârtie cartografică, ozalid, calc, calc pânzat, etc. Unele hărți au fost lăcuite. Cele mai multe hărți au fost dublate pe panză sau carton.

Dimensiunile hărților din perioada modernă și contemporană sunt mult mai mari decât cele din perioadele precedente, unele ajungând până la 3 metri lungime. Depozitarea lor pune probleme. Unele au fost decupate și lipite pe panză pentru a fi pliate într-un format cât mai mic. Altele au fost roluite.

Tipurilor de degradari

Din punct de vedere al stării de conservare, colecția, în cea mai mare parte se află într-o stare avansată de deteriorare, în special la hărțile moderne și contemporane.

Degradările, în marea lor majoritate sunt de natură fizico-mecanică (fisuri, rupturi, lipsuri, îndoituri) și chiar biologice la o parte din hărți. Explicația ar fi următoarea: degradările sunt datorate unor dese utilizări și manipulări la care se adaugă și calitatea mai slabă a hârtiei la unele hărți.

Pentru determinarea acestora, ar fi necesare câteva teste (natura tipului de hârtie, natura substanței de încheiere, gradul de încheiere, lungimea fibrei s.a).

Pentru o prezentare mai clară voi încerca să surprind anumite aspecte legate de tipul de hârtie și perioada în care s-au produs hărțile și degradările caracteristice în concordanță cu acestea.

Voi începe prin a prezenta relația hărți – tipuri de degradare într-o periodizare cronologică.

Toate hărțile vechi până la 1840 s-au realizat pe hârtie manuală de diferite grosimi. Un alt aspect foarte important este faptul că la hărțile vechi trebuie menționat că aproape toate au făcut parte inițial din atlase. Foaia dublă a hărții era pliată pe mijloc. În imediata apropiere a plierii pe o parte a foii era lipită cu clei de amidon o aripoară de care harta se prindea în atlas. La multe din aceste hărți s-au produs fisuri și rupturi ca urmare a tensionării hârtiei care cedează în timpul manipulării. Tensionarea este determinată de diferența mare de încheiere de o parte și de alta a liniei de pliere. La aceasta se mai adaugă franjurări, fisuri

și rupturi marginale.

Influențează calitatea hârtiei starea de conservare a hârtii?

Tipurile de degradări apărute la hârtile vechi nu sunt legate de calitatea hârtiei ci de modul de păstrare și de intervențiile ulterioare. De exemplu: se observă la unele hărți urme de agrafe metalice de birou care în aer umed au ruginit lăsând pete de rugină pe hârtie, iar pe alte hărți au fost lipite benzi adezive (tip scoci) ceea ce a continuat procesul de degradare, prin îmbatrânirea scoci-ului și colorarea zonelor respective.

Este de remarcat faptul că hârtile realizate în perioada 1550-1680 au mai puține degradări, iar acestea sunt mai mult de natură fizico-mecanică, degradări care au apărut în epoca contemporană.

După introducerea holendrului de măcinare a pastei de cârpe în 1680⁷²¹, care era prevăzut cu cuțite metalice, în urma procesului de obținere a hârtiei rezultau reziduri metalice care în anumite condiții provoacă pete brun roșcate și fragilizări ale suportului papetar în acele puncte.

La hârtile din colecția muzeului care datează din această perioadă se observă creșterea numărului de hărți deteriorate. Apar mai des pete galbene, brune, foxing. Prezența acestor pete s-a observat mai mult la hârtile realizate în Franța iar foxingul a apărut pe hârtile lui Messiner și C. L. Thomas.

Încleierea cu alaun și gelatină cât și folosirea pigmentului verde de cupru la colorarea hârtilor, mărește aciditatea în hârtie și poate duce uneori până la perforarea acesteia precum sunt hârtile lui Homann.

Tot în această perioadă apar mai multe hărți cu atac de mucegai întâlnite în special la hârtile germane ale lui Seutter și Homann.

Hârtile realizate după 1840, sunt în cea mai mare parte într-o stare avansată de degradare. Aceasta se datorează în primul rând calității hârtiei.

Fabricarea hârtiei din pastă chimică constituie un dezavantaj serios deoarece descompunerea rapidă a ligninei mărește aciditatea hârtiei ducând până la friabilitatea acesteia.⁷²² Așa se explică de ce hârtile care sunt mai aproape temporal de noi sunt mai deteriorate decât cele care sunt mult mai vechi.

Atacul biologic a afectat cel mai mult hârtile moderne.

În afara degradărilor fizico-mecanice enunțate la hârtile vechi, la cele moderne apar plesnituri, fărâmițări ale hârtiei chiar și la cele dublate pe pânză. De multe ori are loc desprinderea hârtiei de pe pânză iar uneori și pânza se degradează până la rupere.

Dublarea cu carton acid a accelerat degradarea hârtiei suport prin transferul de aciditate de la carton la materialul suport cartografic.

Unele hărți au aspectul unui puzzle lipit pe o pânză foarte deteriorată. Procesul de restaurare a acestor hărți este unul anevoios, laborios și de lungă durată.

În concluzie se pot face câteva observații:

Cele mai degradate hărți din colecția muzeului sunt cele mai noi realizate pe hârtie din

721 Aurel Damboiu, de la piatra la hartie- 1964 Ed. Stiintifica p.50

722 A. Dâmbouiu, *op.cit.*, p.254

pastă mecanică. În ordine descrescătoare sunt hărțile pe hârtie din pastă chimică și în final cele din pastă de cărpe.

La cele vechi, hărțile germane și franceze sunt mai deteriorate iar cele olandeze și austriece, cantitativ vorbind, s-au menținut în condiții mai bune.

Desigur au existat și excepții – de exemplu harta lui Jan Jansson – “Danubius Fluminis ...”(aprox. 1650), Amsterdam, care se păstrează fragmentar într-o stare avansată de degradare.

Recomandări de conservare:

- Hărțile trebuie să fie depozitate între hârtii neacide. La cele de dimensiuni mici și medii să fie așezate întinse în cutii create tipodimensional. Ideal ar fi să nu depășească 15 lucrări într-o cutie pentru a nu se presa una pe alta prea tare.⁷²³
- Să se separe hărțile de calitate inferioară de cele de bună calitate. De asemenea, cele care au avut atac biologic, trebuie păstrate separat și tratate.
- Hărțile fragilizate trebuie să fie așezate separat câte una în cutie sau mapă.
- Passe-partoutul de montare trebuie să fie din carton de conservare neacid sau cu rezervă alcalină inclusă. Hărțile montate în aceste passe-partouturi pot fi așezate în cutii, iar acestea pot sta pe verticală într-un rastel sau dulap.⁷²⁴
- În funcție de priorități, trebuie să fie duse la restaurare pentru aplicarea tratamentului corespunzător fiecărei situații în parte. Celelalte trebuie să figureze pe o listă de așteptare.

Pentru exemplificare voi prezenta imaginile a doua hărți, prima realizată pe hartie manuală iar cealaltă realizată pe hârtie din pastă chimică.

Blaeu, W., *Transilvania Sibienburgen*, Amsterdam, datare aprox. 1635
Gravură în metal

723 Northeast Document Conservation Center, *Storage methods and handling practices* din *Preservation of Library & Archival Materials: a manual*, Ed. Sherelyn Ogden, Massachusetts, 1992, p. 3

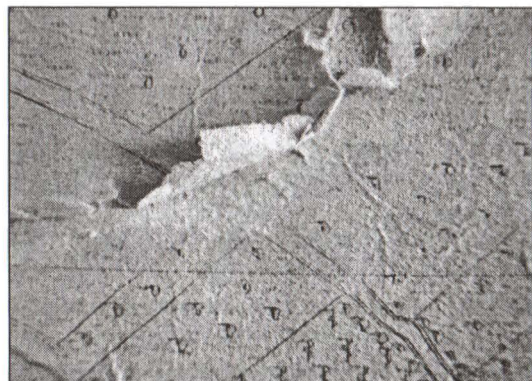
724 *ibidem*

Detaliu

Borroczy, R. A., Planul Bukarestului, 1852

Detaliu. Exfolierea hârtiei.

BIBLIOGRAFIE:

***The American Institute for conservation of Historic and Artistic Works, *Paper Conservation Catalog*. Washington, 2000

*** Northeast Document Conservation Center, *Preservation of Library & Archival Materials*, Ed.Sherelyn Ogden, Massachusetts, 1992

Cunha, G.D.M., *Conservarea materialelor de bibliotecă*, din PPC.vol.8, București, 1973

Damboiu, A. *De la piatra la hartie*, Ed. Stiintifica, București, 1964

Husarska, M și Sadurska, I., *Conservarea colecțiilor din Arhive și biblioteci*, din PPC.vol.1, București, 1969

Olteanu, Virgil, *Din istoria și arta cărții*. Lexicon., Ed. Enciclopedică, București, 1992

SUMMARY

Since 1926, when the Museum of the Municipality of Bucharest was founded, maps have been gathered, by various means, either by acquisitions, or by donations. Some maps acquired thus were well preserved, others were not, and needed restoration. These can be classified according to the technique used for their issue, according to their chromatics, or to their epoch. The article presents the types of maps in the Museum collections, the types of their degradations and various solutions applied in their preservation and restoration.

